

Η Ολυμπία κατά την αρχαιότητα και κατά τον 18ο - 19ο αιώνα, μέσα από τις ταξιδιωτικές αναφορές των ευρωπαίων περιηγητών*

ΚΛΕΑΝΘΗ Ν. ΠΑΤΕΡΑΚΗ

ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ Πελοπόννησο, στην κοιλάδα του ποταμού Αλφειού, άνθισε το πιο αρχαίο και πιο πολυύμητο Ιερό της αρχαίας Ελλάδας, το Ιερό της Ολυμπίας, που ήταν αφιερωμένο στον πατέρα των θεών Δία. Απλώνεται στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του δασωμένου Κρονίου λόφου, ανάμεσα στον πολύυδρο Αλφειό και στον παραπόταμό του Κλαδέο, που συμβάλλει στη θέση αυτή στον πρώτο. Η απαρχή της λατρείας και των μυθικών αναμετρήσεων που έλαβαν χώρα στην Ολυμπία χάνεται στα βάθη των αιώνων. Το στενό δεσμό της με τη Μεγάλη Ελλάδα και τις αποικίες της Δύσης φανερώνει ο τοπικός μύθος για τον έρωτα του ποτάμιου θεού Αλφειού με τη νύμφη Αρέθουσα, ενώ την επίσης στενή σχέση της με την Ανατολή δηλώνει ο μύθος που αφορά το μονάρχη της περιοχής Πέλοπα, ο οποίος, κατά μία εκδοχή, ξεκίνησε από τη Λυδία και έδωσε το όνομά του στη χερσόνησο (Πέλοπος νήσος = Πελοπόννησος), που ως τότε λεγόταν Απία. Η Ολυμπία καθιερώθηκε ως το σημαντικότερο θρησκευτικό και αθλητικό κέντρο της αρχαίας Ελλάδας. Υπήρξε το λίκνο ενός σημαντικότερου θεσμού με πανελλήνια ακτινοβολία και λάμψη, των σπουδαιότερων πανελλήνιων αθλητικών αγώνων του αρχαίου κόσμου, των Ολυμπιακών που τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια προς τιμήν του Δία.

* Ευχαριστώ θερμά τον ανώνυμο κριτή της *Αριάδνης* για τις χρήσιμες υποδείξεις του. Επίσης την προϊσταμένη της Ζ' Ε.Π.Κ.Α. Αρχαίας Ολυμπίας κ. Γ. Χατζή-Σπηλιοπούλου για την παραχώρηση άδειας δημοσίευσης του σχεδίου της κοιλάδας της Ολυμπίας από το βιβλίο του J.S. Stanhope (εδώ Εικ. 5), από τη δημοσίευσή της στο *Ηλειακό Πανόραμα* 12 (2012).

Στο χώρο του Ιερού και γύρω από αυτόν υπήρχε οικισμός με ζωή αδιάκοπη από την Πρωτοελλαδική ως την Υστεροελλαδική εποχή (2800-1100 π.Χ.), όπως βεβαιώνουν τα ευρήματα (τάφοι, κτήρια, κ.ά.). Σύμφωνα με την αρχαία παράδοση, τον 11ο αι. π.Χ. στην ευρύτερη περιοχή της Ολυμπίας εγκαταστάθηκαν οι Αιτωλοί, που ίδρυσαν το κράτος της Ήλιδας με βασιλιά της τον αρχηγό τους Όξυλο, ο οποίος και οργάνωσε τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Κατά τα Ύστερα Μυκηναϊκά χρόνια ο οικισμός μετατράπηκε σε θρησκευτικό κέντρο, δηλαδή σε Ιερό, αφιερωμένο σε τοπικές και πανελλήνιες θεότητες (των κύριων ηρώων-δαιμόνων του Ιερού, Πέλοπα και Ιπποδάμειας, του Κρόνου, της Ρέας, της Γαίας, κ.ά.).

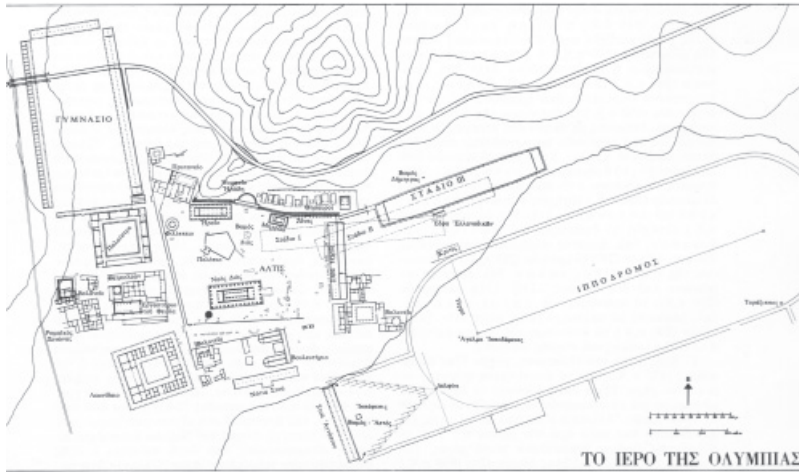
Από τον 10ο ως τον 7ο αι. π.Χ. η Άλτη, το ιερό άλσος της Ολυμπίας, κατάφυτο από πλατάνια, αγριελιές, λεύκες, δρύες, πύκα και τριγυρισμένο από χαμηλό περίβολο ή φράχτη, είχε ελάχιστα κτίσματα: βωμούς για τις θυσίες στους θεούς και τα ηρώα-τύμβους του Πέλοπα (Πελόπιο) και της Ιπποδάμειας (Ιπποδάμειο). Τα αφιερώματά τους (ειδώλια, χάλκινους λέβητες, τρίποδες) οι πιστοί θα τα κρεμούσαν στα κλαδιά των δένδρων ή θα τα απέθεταν στους βωμούς ή σε κόγχες σε πρηνή του Κρονίου. Θα έθαλλε τότε εκεί και η ιερή αγριελιά, η «Καλλιστέφανος Ελαία», κατάλοιπο δενδρολατρίας, που, κατά το μύθο, έφερε από τις Χώρες των Υπερβορείων και φύτεψε στο Ιερό ο Ηρακλής και από την οποία συλλέγονταν τα στεφάνια ελιάς για τους νικητές των Ολυμπιακών Αγώνων.¹

Στη Γεωμετρική εποχή καθιερώθηκε η λατρεία του Δία και η Ολυμπία από τόπος κατοίκησης έγινε τόπος λατρείας. Τότε χρονολογούνται τα πρώτα ειδώλια που απεικονίζουν τον κύριο του Ιερού Δία. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες αναδιοργανώθηκαν προς τιμήν του θεού από τους βασιλείς της Ήλιδας Ίφιτο, της Πίσας Κλεοσθένη και της Σπάρτης Λυκούργο. Η σύμβαση-συμφωνία που υπέγραψαν οι τρεις βασιλείς ονομάστηκε «Ιερή Εκεχειρία»² και η καταγραφή της έγινε πάνω στο χάλκινο «δίσκο του Ιφίτου», το πιο σεβασίμο κειμήλιο του Ιερού, που ο περιηγητής του 2ου αι. μ.Χ. Παυσανίας είδε να φυλάσσεται στο ναό της Ήρας (Ηραίο).³

1 Βικάτου 2007. Γιαλούρη και Γιαλούρης 1998, 7, 10.

2 Για την Ιερή Εκεχειρία, βλ. Παυσανίας, V, 4.

3 Για το χάλκινο «δίσκο του Ιφίτου», βλ. Παυσανίας, V, 20, 1.

Εικόνα 1 : Η Άλτη της Ολυμπίας στα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια (Παπαχατζής 1979, 239, εικ. 220)

Στην Αρχαϊκή εποχή άρχισε η μεγάλη ανάπτυξη του Ιερού, στις δραστηριότητες του οποίου μετέχει πια σύσσωμος ο Ελληνισμός, όχι μόνον της κυρίως Ελλάδας, αλλά και των αποικιών της Μεσογείου και του Ευξείνου Πόντου, όπως καταδεικνύουν τα χιλιάδες αφιερώματα ατόμων και πόλεων. Τότε οικοδομήθηκαν τα πρώτα μνημειακά κτήρια: ο ναός της Ήρας (Ηραίο), το Πρυτανείο (έδρα των Πρυτάνεων, αξιωματούχων του Ιερού), το Βουλευτήριο, οι Θησαυροί (μεγαρόσχημοι ναΐσκοι, αφιερώματα ελληνικών πόλεων, κυρίως αποικιών) και το πρώτο Στάδιο (Εικ. 1, 2). Λίθινη ήταν η εξέδρα των Ελλανοδικών απέναντι από το Βωμό της Δήμητρας Χαμύνης. Ο Μεγάλος Βωμός του Δία διαμορφώθηκε σιγά-σιγά σε λοφίσκο από την τέφρα των θυσιών και της εστίας του Πρυτανείου. Στο Βωμό του Όρκιου Δία, που βρισκόταν στο κέντρο του τετράγωνου κτίσματος μεταξύ των δύο άλλων αψιδωτών κτισμάτων του Βουλευτηρίου, οι αθλητές έδιναν το νόμιμο όρκο πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες.

Η ακμή του Ιερού συνεχίστηκε και στην Κλασική εποχή, όταν ανεγέρθηκε το σημαντικότερο οικοδόμημα της Άλτης, ο μεγαλοπρεπής ναός του Δία. Για την κατασκευή του χρυσελεφάντινου αγάλ-

Εικόνα 2 : Γύψινη μακέτα με τα κυριότερα οικοδομήματα της Άλτης (Παπαχατζής 1979, 235, εικ. 210)

ματος του Δία, έργο του Φειδία, χτίστηκε δυτικά του ναού ειδικό εργαστήριο, το Εργαστήριο του Φειδία. Εκείνα τα χρόνια οικοδομήθηκαν ο Θεηκολεώνας (έδρα των Θεηκόλων, ιερέων της Ολυμπίας), οι Ζάνες (βάσεις δεκαέξι χάλκινων αγαλμάτων του Δία, στημένων από όσους αθλητές επιδίωξαν να νικήσουν με απάτη στους Ολυμπιακούς Αγώνες), Λουτρά («Βαλανεία» στην Εικ. 1), το Μητρώο (ο ναός της Μητέρας των Θεών), το Φιλιππείο, το Λεωνοδαίο (ξενώνας). Το Στάδιο μεταφέρθηκε ανατολικότερα των δύο αρχαϊκών, εκτός της Άλτης, όταν στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. κατασκευάστηκε η Στοά της Ηχούς ή Επτάηχος (ονομασία που δήλωνε ότι μέσα σε αυτήν ο ήχος επαναλαμβανόταν επτά φορές) ή Ποικίλη (λόγω των τοιχογραφιών που κοσμούσαν το εσωτερικό της). Τότε περίπου ανεγέρθηκε και η Νότια Στοά που αποτέλεσε το νότιο σύνορο του ευρύτερου χώρου του Ιερού. Την ίδια εποχή το Ιερό διαχωρίστηκε από τα βοηθητικά και λαϊκά κτήρια με νέο μνημειακό πώρινο περίβολο με πέντε πύλες, τρεις στη δυτική πλευρά του και δύο στη νότια (Εικ. 1, 2, 3).

Εικόνα 3 : Υποθετική αναπαράσταση της Άλτης. Μόναχο, ιδιωτική συλλογή, 19ος αιώνας (Ημερολόγιο του 2013: Η Ολυμπία της Ευρώπης και του Κόσμου. Σ' Ε.Π.Κ.Α. Αρχαίας Ολυμπίας, Υπουργείο Πολιτισμού)

Από αυτή την εποχή ακμής του Ιερού και των Ολυμπιακών Αγώνων έχουν σωθεί οι δεκατέσσερις *Ολυμπιονίκοι*, δηλαδή επινίκιοι ύμνοι του λυρικού ποιητή Πινδάρου (520-443 π.Χ.), που ήταν αφιερωμένοι σε ονομαστούς Ολυμπιονίκες της εποχής του (παίδες και ενηλίκους, π.χ. τον Διαγόρα τον Ρόδιο, νικητή στην πυγμή το 464 π.Χ., αλλά και πολιτικούς, νικητές στους Αγώνες, λ.χ. τον Ιέρωνα, τύραννο των Συρακουσών, νικητή στην ιπποδρομία το 476 π.Χ.). Σε αυτούς τους εγκωμιαστικούς ύμνους δίνονται πληροφορίες για τον νικητή, το είδος της νίκης, το αγώνισμα, το γένος και την πατρίδα του. Τονίζεται το αξίωμα και οι αρετές του (η δύναμη, η τέχνη, η «σωφροσύνη», η ομορφιά), χάρη στις οποίες υπερίσχυσε των συναθλητών του. Επιπρόσθετα, η νίκη του ερμηνεύεται ως κατόρθωμα με θρησκευτικό, ηθικό, πνευματικό και ιδεολογικό περιεχόμενο· συσχετίζεται με αξίες που χαρακτηρίζουν την εποχή, την αντίληψη της ζωής και του κόσμου και δηλώνει την ποιότητα των αγώνων, έπαθλο

των οποίων είναι ο κότινος. Η νίκη μετουσίωσε τον νικητή από κοινό θνητό σε θεϊκό ήρωα μετατρέποντάς τον σε αντικείμενο λατρείας. Με αυτήν ο αθλητής αναδείκνυε την αξία της πόλης του, δικαίωνε το γένος καταγωγής του και έφτανε στο αποκορύφωμα κάθε δόξας.⁴

Κατά την Ελληνιστική εποχή (3ος-1ος αι. π.Χ.) δεν ανεγέρθηκε κανένα νέο κτήριο μέσα στο κυρίως Ιερό, μόνο στους χώρους εκτός της Άλτης οικοδομήματα κυρίως κοσμικού χαρακτήρα, όπως η Παλαιστρα (για την άσκηση των αθλητών στην πάλη, την πυγμή και το άλμα) και το Γυμνάσιο (για την προπόνηση στο ακόντιο, το δίσκο και το δρόμο).

Στα ρωμαϊκά χρόνια έγιναν μετασκευές στα υπάρχοντα κτήρια. Τότε χτίστηκαν Θέρμες σε διάφορα σημεία του Ιερού (π.χ. βόρεια του Πρυτανείου). Το 160 μ.Χ. ο Ηρώδης ο Αττικός οικοδόμησε Υδραγωγείο. Τα νερά μιας πλούσιας πηγής, που βρισκόταν 4 χλμ ανατολικά της Ολυμπίας, συγκεντρώθηκαν σε μια μεγαλοπρεπή δεξαμενή, το Νυμφαίο ή Εξέδρα.

Αυτήν περίπου την εποχή ο ιστορικός, γεωγράφος και φιλόσοφος Στράβωνας μνημονεύει την Ολυμπία στα περίφημα *Γεωγραφικά* του, έναν πολύ ακριβή και ποιοτικό «παγκόσμιο Γεωγραφικό Άτλαντα» αποτελούμενο από δεκαεπτά βιβλία. Στο κεφάλαιο 3,30 του όγδοου βιβλίου περιγράφει πώς ήταν η Ολυμπία όταν την επισκέφθηκε. Γράφει ότι υπάρχει στην Πισάτιδα το Ιερό που απέχει λιγότερο από 300 στάδια από την Ήλιδα. Ένα άλσος από αγριελιές βρίσκεται εκεί όπου είναι το Στάδιο. Κοντά κυλά ο ποταμός Αλφειός, ο οποίος πηγάζει από την Αρκαδία. Το Ιερό είχε αρχικά αποκτήσει καλή φήμη λόγω του μαντείου του Ολύμπιου Δία. Όταν το μαντείο έπαψε να υπάρχει, η δόξα του Ιερού δε μειώθηκε, αλλά αυξήθηκε λόγω των Ολυμπιακών Αγώνων, που ήταν αγώνες στεφανίτες, ιεροί και σπουδαιότεροι όλων. Το Ιερό στολίσθηκε με πλήθος αναθημάτων αφιερωμένων από όλη την Ελλάδα. Ανάμεσά τους ήταν και ο *χρυσός σφυρήλατος Ζεύς*, αφιέρωμα του τυράννου της Κορίνθου Κυψέλου. Το σπουδαιότερο όμως ήταν το *ξόανο* του Δία που κατασκευέ-

4 Sandys 1968. Λεκατσάς ²1960: 51-56. Γενικά για τους Ολυμπιονίκους του Πινδάρου, βλ. Sandys 1968: 1-149· Λεκατσάς ²1960: 57-129.

ασε ο γιος του Χαρμίδα Φειδίας από την Αθήνα. Ήταν τόσο ψηλό, ώστε, παρά τις μεγάλες διαστάσεις του ναού του Δία, όπου τοποθετήθηκε, να φαίνεται ότι ο καλλιτέχνης υπερέβη τα όρια της συμμετρίας, γιατί ο θεός, αν και παριστανόταν καθισμένος, σχεδόν άγγιζε με το κεφάλι του τη στέγη του ναού και έδινε την εντύπωση ότι, αν σηκωθεί όρθιος, θα τη σπάσει. Ο ζωγράφος Παναίνος, ξάδελφος του Φειδία και συνεργολάβος, τον βοήθησε πολύ στο χρωματισμό του αγάλματος και προπάντων του ενδύματός του. Κατά τον Στράβωνα είναι δίκαιο να αποδοθεί στους Ηλείους η αιτία της μεγαλοπρέπειας του Ιερού και του σεβασμού που απολάμβανε. Η Ολυμπία είχε περιέλθει στην εξουσία τους και αυτοί καθιέρωσαν τους Ολυμπιακούς Αγώνες και γιόρτασαν τις πρώτες Ολυμπιάδες. Ο γεωγράφος αναφέρει τις παραδόσεις για την ίδρυση του Ιερού και την καθιέρωση των Ολυμπιακών Αγώνων από τον Ηρακλή (ή το μεγαλύτερο από τους Ιδαίους Δακτύλους ή το γιο του Δία και της Αλκμήνης που λέγεται ότι αγωνίσθηκε πρώτος και νίκησε) και σημειώνει ότι από την πρώτη Ολυμπιάδα, στην οποία νίκησε ο Ηλείος Κόροιβος στο αγώνισμα δρόμου «στάδιο», μέχρι την εικοστή έκτη η φροντίδα του Ιερού και η προεδρία των Αγώνων ανήκε στους Ηλείους. Μετά από αυτή την Ολυμπιάδα οι Πισάτες, έχοντας ανεξαρτητοποιηθεί, γιόρτασαν τους Αγώνες με κάθε μεγαλοπρέπεια, αλλά τελικά υποτάχθηκαν στους Ηλείους που ανέλαβαν ξανά τη διεύθυνση των Αγώνων. Όταν ο Στράβωνας επισκέφθηκε την Ολυμπία όλη η περιοχή ως τη Μεσσηνία είχε λάβει το όνομα της Ήλιδας, αποτέλεσμα της συμμαχίας των Ηλείων με τους Λακεδαιμονίους.⁵

Πληροφορίες για την κατάσταση του Ιερού κατά τον 2ο αι. μ.Χ. αντλούνται από το εκτενές και πολύτιμο ταξιδιωτικό έργο Έλλάδος *Περιήγησις* του περιηγητή Πausanias. Αναμφισβήτητα είναι η σημαντικότερη και αναλυτικότερη πηγή για το Ιερό. Στο πέμπτο και το έκτο βιβλίο (*Ηλιακά Α' και Β'*)⁶ ο συγγραφέας, φτάνοντας στην

5 Jones 1961, 86-94.

6 Πιθανότερη χρονολόγηση του πέμπτου βιβλίου, δηλαδή του πρώτου βιβλίου των *Ηλιακών* (*Ηλιακά Α'*), αλλά και ολόκληρης της ενότητας *Ηλιακών-Αχαϊκών-Αρκαδικών*, είναι το έτος 179 π.Χ. με βάση όσα γράφει ο συγγραφέας στην αρχή των *Ηλιακών Α'* (V, 1, 2): «Κορίνθιοι μὲν γὰρ οἱ νῦν νεώτατοι Πελοπον-

Ολυμπία, κάνει λόγο για τον ποταμό Αλφειό με το άφθονο νερό και τους πολλούς παραποτάμους και για τον ποταμό Κλαδέο που έρχεται από την Ηλεία. Επίσης αναφέρεται στους μύθους που αφορούν την αρχή των Ολυμπιακών Αγώνων, στο στεφάνι αγριελιάς (κότινο) που ο Ηρακλής έφερε στην Ελλάδα από τη Χώρα των Υπερβορείων, στη συμμετοχή θεών στους Ολυμπιακούς Αγώνες, στους μυθικούς ηγεμόνες οργανωτές των Αγώνων πριν από τον 8ο αι. π.Χ. (V, 7-9). Περιγράφει τα οικοδομήματα που βλέπει στην Άλτη ξεκινώντας από τον επιβλητικότερο ναό, το ναό του Δία, ο οποίος ήταν δωρικού ρυθμού, περίστυλος, με πλάτος 95, μήκος 230 και ύψος 68 πόδες ως το αέτωμα, κατασκευασμένος από εγχώριο πωρόλιθο από τον ντόπιο αρχιτέκτονα Λίβωνα (V, 10-12, όπου και η παρουσίαση του θεματικού περιεχομένου του αετωματικού διακόσμου, των μετοπών του ναού, του χρυσελεφάντινου αγάλματος του Δία, του θρόνου και του διακόσμου του). Ο Πausanίας στη συνέχεια μνημονεύει τα υπόλοιπα κτίσματα της Άλτης, αρχίζοντας από όσα βρίσκονται κοντά στο ναό του Δία: το Πελόπιο (τέμενος του Πέλοπα) (V, 13, 1-7), το Μεγάλο Βωμό του Δία (V, 13, 8-11 και V, 14, 1-3), τους άλλους βωμούς (V, 14, 4-10), το Εργαστήριο του Φειδία, το Λεωνιδαίο, την «Καλλιστέφανο Ελαία», άλλους βωμούς θεών και ηρώων, τη στοά του Αγνάπτου, το Πρυτανείο, το Γυμνάσιο (V, 15), το ναό της Ήρας (Ηραίο) και τα αναθήματα σε αυτόν (ανάμεσά τους ο Ερμής του Πραξιτέλη και η λάρνακα του Κυψέλου) (V, 16, 1-4, V, 17, 1-11 και 18-19), το δίσκο του Ιφίτου (V, 20, 1-3), τον ξύλινο κίονα της Οικίας του Οινόμαου (V, 20, 6), το ναό της Μητέρας των Θεών (Μητρώο) (V, 20, 9), το Φιλιππείο (V, 20, 10) και τους Ζάνες (V, 21, 2-7). Μιλά για άλλα αναθηματικά αγάλματα που απεικονίζουν το Δία (V, 22-24) και για αφιερώματα πόλεων και ιδιωτών (V, 26-27, 9-12).⁷ Στο δεύτερο βιβλίο των *Ηλιακών* ο Πausa-

νησίων εισί, καί σφισιν, ἀφ' οὗ τὴν γῆν παρὰ βασιλέως ἔχουσιν, εἴκοσιν ἔτη καὶ διακόσια τριῶν δέοντα ἦν ἔς ἐμέ: Δρύοπες δὲ καὶ Δωριεῖς, οἱ μὲν ἐκ Παρνασσοῦ, Δωριεῖς δὲ ἐκ τῆς Οἴτης ἔς Πελοπόννησόν εἰσιν ἀφιγμένοι». Αυτό σημαίνει ότι είχαν περάσει 217 χρόνια ως τις μέρες του Πausanias από τη στιγμή που οι Κορίνθιοι πήραν πίσω τη γη τους από τον βασιλιά, δηλαδή τον Ιούλιο Καίσαρα (πρόκειται για τον επανοικισμό της Κορίνθου το 44 π.Χ. μετά την καταστροφή της από το ρωμαίο στρατηγό Μόμμιο το 146 π.Χ.).

7 Jones και Ormerod 1977, 418-551.

νίας περιγράφει γύρω στους διακόσιους τριάντα ανδριάντες φημισμένων αθλητών-Ολυμπιονικών που βλέπει στην Άλτη, πολλοί από τους οποίους είναι έργα αξιόλογων γλυπτών (VI, 4,5-10,6). Μεταξύ άλλων αναφέρει τους ανδριάντες των βασιλέων της Μακεδονίας Φιλίππου, γιου του Αμύντα και (Μεγάλου) Αλεξάνδρου, γιου του Φιλίππου (VI, 11). Απαριθμεί όσους Θησαυρούς βλέπει (VI, 19). Στα κράσπεδα του Κρονίου, προς το Βορρά, ανάμεσα στους Θησαυρούς και στο βουνό, συναντά το Ιερό της Ειλείθειας, όπου τιμάται ο Σωσίπολις (VI, 20,1-3). Κοντά σε αυτό βρίσκει ερείπια Ιερού της Ουρανίας Αφροδίτης (VI, 20,6). Μέσα στην Άλτη, κοντά στην πομπική είσοδο, βλέπει το Ιπποδάμειο (VI, 20,7), εκεί όπου τελειώνουν οι Ζάνες την Κρυπτή, την κεραμοσκεπή είσοδο του Σταδίου, και μέσα στο Στάδιο το βωμό της ιερείας της Δήμητρας Χαμύνης (VI, 20,8-9). Κοντά στην έδρα των Ελλανοδικών, βρίσκει την αφετηρία των αλόγων, δηλαδή την αρχή του Ιπποδρόμου (VI, 20,10-19) και στην άλλη πλευρά του Ιπποδρόμου το Ιερό της Δήμητρας Χαμύνης (VI, 21,1-2). Τα τελευταία κτίσματα που αναφέρει ο περιηγητής είναι το Γυμνάσιο και η Παλαιστρα (VI, 21,2).⁸

Όπως πληροφορεί ο Πανσανίας, την εικόνα του ιερού χώρου της Άλτης συμπλήρωναν χιλιάδες βωμοί, αγάλματα θεών, δαιμόνων και ηρώων, οι ανδριάντες Ολυμπιονικών, βασιλέων και στρατηγών, που ήταν έργα των πιο φημισμένων καλλιτεχνών της αρχαιότητας. Από αυτά τα έργα έχουν σωθεί ελάχιστα και κυρίως οι βάσεις τους. Τα περισσότερα υπήρξαν θύματα λεηλασίας του Ιερού (λ.χ. τον 1ο αι. π.Χ. από το ρωμαίο στρατηγό Σύλλα⁹ ή κατά τον 5ο-8ο αι. μ.Χ. από τους διάφορους εισβολείς).

Η λειτουργία του Ιερού συνεχίστηκε κανονικά στη διάρκεια των πρώτων χριστιανικών χρόνων επί Μεγάλου Κωνσταντίνου, όπως και οι Ολυμπιακοί Αγώνες ως το τέλος του 4ου αι. μ.Χ.¹⁰ Παρόλο

8 Jones 1966, 24-131.

9 Το 86 π.Χ. ο ρωμαίος στρατηγός και δικτάτορας Λεύκιος Κορνήλιος Σύλλας (περ. 138-78 π.Χ.) λεηλάτησε με το στρατό του το Ιερό της Ολυμπίας, όπως και τους Δελφούς και την Επίδαυρο, για να χρησιμοποιήσει τους Θησαυρούς τους ως χρηματοδότηση για τον πόλεμό του ενάντια στο Μιθριδάτη. Βλ. Νεάργου 2003, 27-28· Swaddling²2008, 99.

10 Μια χάλκινη επιγραφή που βρέθηκε πριν από χρόνια στην Οικία του Συλλόγου

που ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας των Ρωμαίων, ο Θεοδόσιος Α΄ –ή Μέγας– ανανέωσε το 391 μ.Χ. την εντολή για σφράγιση των εθνικών (παγανιστικών) ιερών (που είχε κάνει με άλλο διάταγμα το 384 μ.Χ.), η Ολυμπία κατά πάσα πιθανότητα έμεινε άθικτη. Το τέλος ήρθε με ένα νέο διάταγμα, αυτή τη φορά από το Θεοδόσιο Β΄ και την αδελφή του Πουλχερία το 426 μ.Χ., με το οποίο διατασσόταν το κλείσιμο και η καταστροφή όλων των ειδωλολατρικών ναών της Ανατολικής Μεσογείου. Οι χριστιανοί κάτοικοι, που είχαν εγκατασταθεί στα ήδη ερειπωμένα κτίσματα, στο βόρειο και το ανατολικό τμήμα της Άλτης –και είχαν μετατρέψει το Εργαστήριο του Φειδία σε παλαιοχριστιανική βασιλική– πειθάρχησαν στο διάταγμα του Θεοδόσιου Β΄ και γκρέμισαν πολλά τμήματα από τα γλυπτά του ναού του Δία, όπως και από τους υπόλοιπους ναούς του Ιερού. Επιπλέον επιβαρυντικές υπήρξαν οι φυσικές καταστροφές. Ένας σεισμός γύρω στο 290 μ.Χ. είχε προκαλέσει σημαντικές ζημιές σε οικοδομήματα της Άλτης, ενώ ένας άλλος τον ύστερο 3ο αι. μ.Χ. είχε επίπτωση στη ζωή της τις επόμενες δεκαετίες. Δύο ισχυροί σεισμοί το 522 και το 551 μ.Χ. προκάλεσαν την οριστική καταστροφή του Ιερού, αφού τότε κατέρρευσαν όσα κτήρια είχαν απομείνει όρθια, ανάμεσα στα οποία και ο ναός του Δία. Επιπρόσθετα, οι κατολισθήσεις του Κρονίου λόφου, καθώς και οι τακτικές πλημμύρες του ποταμού Κλαδέου έκαναν τη ζωή αβάσταχτη, όπως π.χ. μετά το 426 μ.Χ., όταν ο ποταμός κάλυψε το δυτικό τμήμα της Άλτης με άμμο και πηλό καταστρέφοντας πολλά σπίτια στην ανατολική πλευρά του ναού του Δία και αναγκάζοντας τους κατοίκους να μετακινηθούν σε άλλα μέρη της Άλτης. Μία επιδημία πανώλης ενέσκηψε το 530/540 μ.Χ. στο ήδη πολύπαθο Ιερό, ενώ ανάμεσα στον 5ο και τον 8ο αι. μ.Χ. διαδοχικά κύματα εισβολέων (Βησιγότθοι, Άβαροι, Βάνδαλοι και Σλάβοι) λεηλάτησαν την Άλτη. Οι τελευταίοι κάτοικοι του χριστιανικού οικισμού εγκατέλειψαν τα σπίτια τους τον πρώιμο 7ο αι. μ.Χ.¹¹

των αθλητικών συντεχνιών (Sinn 2004, 102: “Vereinshaus der Athletengilden”), που οικοδομήθηκε με υποστήριξη του Νέρωνα, μαρτυρεί τη συνέχεια των Ολυμπιακών Αγώνων ως το 385 μ.Χ., αφού πιστοποιεί την παρουσία Ολυμπιονικών εκεί. Η τελευταία καταχώρηση είναι για έναν πύκτη ονόματι «Ζώπυρος» από την Αθήνα. Βλ. Sinn 2004, 99-102· Swaddling ²2008, 100.

11 Sinn 2004, 105-108· Swaddling ²2008, 100. Για τα μνημεία του Ιερού και την

Μετά από όλες αυτές τις καταστροφές και τις ατυχίες, επίχωση 5-7 μέτρων κάλυψε τα ερείπια. Η Ολυμπία πέρασε στη λήθη. Στα μεσαιωνικά χρόνια ονομαζόταν «Αντίλαλο» ή «Αντίλαλλα» ή «Χωριό της Ηχούς», τοπωνύμια με τα οποία υπονοείται η θέση της κοιλάδας απέναντι στην ιστορική κωμόπολη του Λάλα. Απόδειξη αυτού είναι ότι σε ένα βενετσιάνικο χάρτη του Battista Palnese, που εκδόθηκε πρώτα από τον C. Sathas το 1880, η Ολυμπία συναντάται με τη λέξη “Andilalo”.

Η στροφή προς τη μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, που ξεκίνησε κατά την Αναγέννηση, κορυφώθηκε την περίοδο του Διαφωτισμού στην Ευρώπη. Ο πολιτισμός των αρχαίων Ελλήνων άσκησε καθοριστική επίδραση στη γλώσσα, την επιστήμη, τις τέχνες, τη φιλοσοφία και την πολιτική του δυτικού πολιτισμού· αποτέλεσε, στην ουσία, με τα επιτεύγματά του το θεμέλιο λίθο, πάνω στον οποίο στηρίχθηκε εκείνος. Για τους τότε διανοούμενους η ιδέα της Ελλάδας έγινε πόλος έλξης και πηγή έμπνευσης. Τα βλέμματά τους στράφηκαν προς τη γνωριμία της χώρας, η οποία ενσάρκωνε έναν ιδανικό τόπο, ένα ονειρικό τοπίο κλασικής ομορφιάς και μεγαλείου.¹²

Η αρχαία, ένδοξη Ελλάδα αναζητήθηκε κάτω από την τουρκοκρατούμενη, άγνωστη μετά την πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας Ελλάδα και τα μνημεία του αρχαίου πνεύματος, κείμενα και έργα, αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης και συλλογής των φωτισμένων λογίων της εποχής, των αρχαιολόγων και των ουμανιστών, που φιλοδοξία είχαν να διασώσουν όσα απέμειναν από την καταστροφική μανία του φανατισμού των πρώτων χριστιανικών αιώνων, από τους πολέμους, τις εισβολές και τελευταία από την Τουρκοκρατία.

Η στροφή προς το κλασικό πνεύμα μπορεί να καλλιέργησε από τη μία την αρχαιοφιλία, ωστόσο από την άλλη οδήγησε στις επιδρομές για τη σύλληψη των αρχαίων μνημείων και τη συγκέντρωση κάθε λογής έργου τέχνης, νομισμάτων και παλαιών χειρογράφων. Συλλε-

---

ιστορία του, βλ. Βικάτου 2007· Παλούρη και Γιαλούρης 1998, 10-11, 14-17, 22-23, 26-27. Αναλυτικά για τα μνημεία του Ιερού και τα κάθε είδους ευρήματα, βλ. *OF· Olympia· Olympia-Bericht*.

12 Μήτση 2003, 60. Οικονόμου 1988. Τσιγκάκου 1981, 5-6, 9-19.

κτική μανία κατέλαβε τους ευρωπαϊούς μονάρχες και τους φιλότεχνους μεγιστάνες του πλούτου, οι οποίοι έστελναν στην Ελλάδα ανιχνευτές αρχαιοτήτων ή ζητούσαν από τους άγγλους και γάλλους πρεσβευτές στην Κωνσταντινούπολη να τους τροφοδοτήσουν με αρχαιότητες, ενεργώντας συχνά ως στυγνοί αρχαιοκάπηλοι.¹³ Αποτέλεσμα αυτού ήταν η δημιουργία σημαντικότερων συλλογών με έργα αρχαίας ελληνικής τέχνης, όπως αυτή του άγγλου στρατάρχη, πάμπλουτου γαιοκτήμονα και μεγάλου συλλέκτη, εικοστού πρώτου κόμη του Arundel, Thomas Howard (1585-1646), με γλυπτά, νομίσματα, σφραγιδολίθους, επιγραφές και το Χρονικό της Πάρου, όλα γνωστά με τον όρο “Marmora Arundelliana” (στα ελληνικά «Αρουνδελιανά μάρμαρα» ή «μάρμαρα της Αρουνδελίας»)¹⁴. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται στα χρόνια του «πυρετού των μαρμάρων», στις αρχές του 19ου αιώνα, η συστηματική και βίαιη λεηλασία των μνημείων της αθηναϊκής Ακρόπολης, ιδίως του γλυπτού διακόσμου του Παρθενώνα, από το γνωστό ως «λόρδο Έλγιν» Thomas Bruce, έβδομο κόμη του Elgin (1766-1841), αρχαιοφιλό πρέσβη της Βρετανίας στην Πύλη από το 1799 μέχρι το 1803.¹⁵

Επιπρόσθετα, από τον 17ο μέχρι τον 19ο αιώνα η διάθεση αναζήτησης της ελληνικής αρχαιότητας και η διάθεση απόκτησης αρχαίων ελληνικών έργων συνδυάστηκε με το κίνημα του «περιηγητισμού», μιας δραστηριότητας «γνωσιοθηρικής», στην οποία επιδόθηκαν ευρωπαίοι ερευνητές της αρχαιότητας, λόγιοι και αρχαιογνώστες περιηγητές της Δύσης, συχνά ως απεσταλμένοι συλλόγων ή εταιρειών αρχαιοδιφών.¹⁶ Ήδη από τον 17ο αιώνα είχαν δραστηριοποιηθεί οι πρώτες «αρχαιολογικές αποστολές» και σταδιακά κύμα «αρχαιολατρών» επισκέφθηκε την υποδουλωμένη Ελλάδα. Επιπλέον, η χώρα αποτέλεσε σταθμό για τους περισσότερους νέους, κυρίως, ευρωπαίους ευγενείς, που έκαναν από τα μέσα του 17ου ως τα μέσα

13 Σιμόπουλος ¹⁰2001α, 124.

14 Για τα “Marmora Arundelliana”, βλ. Σιμόπουλος ¹⁰2001α, 135-143.

15 Bracken 1975, 9-13· *Αρχαιοκαπηλία τέλος*, 9, 18-22· Σιμόπουλος ¹⁰2001α, 134. Για τα «Ελγίνεια μάρμαρα», βλ. Bracken 1975, 28-49· Τόλιας 1996, 41-83· Τσιγκάκου 1981, 21-22. Για τον Thomas Bruce, βλ. Τόλιας 1995, 34-37.

16 Σιμόπουλος ⁹2001β, 5-18.

του 19ου αιώνα το «μεγάλο γύρο» (“Grand Tour”) της Ευρώπης, το καθιερωμένο «παραδοσιακό» ταξίδι της.¹⁷

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες ξεκίνησε η εναγώνια προσπάθεια του εντοπισμού του λίκνου των σπουδαιότερων πανελλήνιων αθλητικών αγώνων του αρχαίου κόσμου από ευρωπαίους λογίους και αρχαιολάτρες περιηγητές του 18ου-19ου αιώνα. Το πολυύμνητο Ιερό του Δία στην Ολυμπία, με κέντρο το ιερό άλσος της, την Άλτη, αναζητήθηκε με οδηγούς τους ύμνους του Πινδάρου, τις παρατηρήσεις του Στράβωνα και τις περιγραφές του Πausανία.

Ο πρώτος Ευρωπαίος που εκδήλωσε ενδιαφέρον για την Ολυμπία δεν ήταν ερευνητής της αρχαιότητας ή περιηγητής, αλλά γάλλος μοναχός του τάγματος του Αγίου Βενέδικτου, ο Bernard de Montfaucon (1655-1741).¹⁸ Σε επιστολή του στις 14 Ιουνίου του 1723 προέτρεπε τον ιταλό αρχιεπίσκοπο Κέρκυρας Angelo Maria Quirini (Querini) να αναλάβει την πρωτοβουλία ανασκαφής της Ολυμπίας. Έγραφε χαρακτηριστικά: «C'est l'ancienne Elide où se célébraient les Jeux Olympiques, où l'on dressait une infinité de monuments pour les victorieux, statues, bas-reliefs, inscriptions. Il faut que la terre en soit toute farcie, et ce qu'il y a de particulier, c'est que je crois que personne n'a encore cherché de ce côté-là. C'est pourtant à votre porte». Ωστόσο ο Quirini παρέμεινε μόνο τρία χρόνια στην Κέρκυρα και δεν ενδιαφέρθηκε για τις προτάσεις του βενεδικτίνου μοναχού.¹⁹

Μεγάλο όνειρο του χαρισματικού Γερμανού, θεμελιωτή της επιστήμης της Κλασικής Αρχαιολογίας Johann Joachim Winckelmann (1717-1768) ήταν η αρχαιολογική εξερεύνηση της αρχαίας Ολυμπίας, που τον απασχόλησε ιδιαίτερα στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Στη συνθετική, πρωτοποριακή για την εποχή της μελέτη *Anmerkungen über die Geschichte der Kunst des Alterthums* (Δρέσδη 1767), στο τέταρτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου γράφει: «Die Erweiterung unserer Kenntnisse über die griechische Kunst...bedarf einer Reise nach Griechenland, nicht dorthin wo die meisten hingehen, sondern

---

17 Τσιγκάκου 1981, 79-81.

18 Για τον βενεδικτίνου μοναχό, βλ. Σιμόπουλος 2001β, 113.

19 Lennartz 1978, 273· Lennartz 1974, 41-42.

nach Elis, hier sind keine Gelehrten und Kunstforscher gekommen... ich bin sicher, daß die detaillierte Erforschung dieses Gebietes größer sein wird als unsere Erwartung und der Wissenschaft vieles anbieten wird».²⁰ Παρόλο που το αρχικό σχέδιό του ήταν να πραγματοποιήσει περιοδεία στην Ελλάδα, να επισκεφθεί όλα τα νησιά και να ερευνήσει την Ηλεία, αυτό το σχέδιο παραγκωνίστηκε από ένα άλλο, σύμφωνα με το οποίο θα πραγματοποιούσε ανασκαφή στην Ολυμπία. Ήταν πεπεισμένος ότι η αποκάλυψη του Σταδίου της θα φέρει στο φως «Statuen junger und männlicher Helden und zwei vier-spännige Wagen von Erz mit der Figur des Siegers auf denselben und so viel Wunderwerke der Kunst».²¹ Την προσδοκία αυτή τη στηρίζε στη μελέτη της σημαντικότητας πηγής για το Ιερό της Ολυμπίας, του έργου *Ἑλλάδος Περιήγησις* του Πausanias. Ο Winckelmann είχε εξασφαλίσει την έγκριση του Τούρκου Σουλτάνου, κάτι που όφειλε στη γνωριμία του με τον Louis- Alexandre de La Rochefoucauld (1743-1792), Δούκα του La Roche-Guyon: ένα πρόσφατο φερμάνι όριζε ότι ο γερμανός ερευνητής θα έσκαβε στο Στάδιο της Ολυμπίας με εκατό εργάτες. Όπως σημείωνε σε επιστολή του στις 23 Ιανουαρίου του 1768 προς το διευθυντή της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης του Göttingen Christian Gottlob Heyne, αν γινόταν προστάτης του ο τότε Καρδινάλιος Giovan Francesco Stoppani, θα αναλάμβανε εκείνος τα έξοδα της ανασκαφικής επιχείρησης και ο κάθε χρηματοδότης θα έπαιρνε το μερίδιό του από όσα αγάλματα ανακαλυφθούν.²² Ωστόσο ο Winckelmann δεν πρόλαβε να πραγματοποιήσει το μεγαλεπήβολο σχέδιό του, καθώς δολοφονήθηκε στην Τεργέστη λίγους μήνες αργότερα, στις 8 Ιουνίου του 1768.

Αν και διακαής πόθος του J. J. Winckelmann ήταν να πατήσει πρώτος το πόδι του στην Ολυμπία, αυτός που τελικά το κατάφερε ήταν ο βρετανός αρχαιολόγος και θεολόγος Richard Chandler (1738-1810). Το πέρασμά του από τη θέση έγινε στο πλαίσιο της αρχαιολογικής αποστολής που εκτελούσε, μαζί με τον έμπειρο στα

²⁰ Winckelmann 1767, 83-84.

²¹ Senff 1964, 405 κ.ε.

²² Rehm και Diepolder 1956, 357-359.

μνημεία της Ελλάδας αρχιτέκτονα Nicholas Revett (1720-1804)²³ και το ζωγράφο William Pars (1742-1782), στην Ιωνία και την Ελλάδα (Αττική, Αργολίδα και Ήλιδα) (1764-1766). Οι τρεις τους είχαν σταλεί από την Εταιρεία των Dilettanti (The Dilettanti Society) του Λονδίνου με σκοπό να καταγράψουν και να μελετήσουν τις ελληνικές αρχαιότητες της Μικράς Ασίας και της Ελλάδας. Απέπλευσαν τον Ιούνιο του 1764. Επισκέφθηκαν τα Δαρδανέλλια, την Τένεδο, τις μικρασιατικές ακτές, τη Χίο και, λόγω της πανώλης, επιβίβαστηκαν σε πλοίο στη Σμύρνη με προορισμό την Ελλάδα τον Αύγουστο του 1765. Εκεί περιηγήθηκαν την Αττική, την Κορινθία, την Αργολίδα, τη Βοιωτία, τους Δελφούς, την Πάτρα, την Ολυμπία και τις Βάσσειες.²⁴ Στην Ολυμπία οι R. Chandler, N. Revett και W. Pars έφθασαν τον Αύγουστο του 1766. Ο Chandler αναγνώρισε την Ολυμπία ως θέση, δηλαδή την ανακάλυψε «επίσημα» ως αρχαιολογικό τόπο. Στις σελίδες 289-294 (κεφ. LXXV) της ταξιδιωτικής αφήγησής του *Travels in Greece: An Account of a Tour* (Οξφόρδη 1776) μνημονεύει όσα έχει διαβάσει στον Πausανία και τον Στράβωνα για τα κτίσματα που υπήρχαν στα χρόνια τους στην Άλτη.²⁵ Μιλά για τη σημασία της θρησκείας στην Ολυμπία, όπως καταδεικνύεται από την ύπαρξη λατρείας πολλών θεοτήτων, για την κατάσταση του Ιερού στα Ρωμαϊκά χρόνια και για την ιστορία του θεσμού των Ολυμπιακών Αγώνων.²⁶ Παρόλα αυτά δεν παρουσιάζει σχέδιο του Ιερού.

Από τους υπόλοιπους ευρωπαίους αρχαιολάτρες που έφτασαν στην Ολυμπία τον ύστερο 18ο και τον πρώιμο 19ο αιώνα ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του γάλλου ζωγράφου, αρχαιολόγου και συλλέκτη Louis François Sébastien Fauvel (1753-1838), πρόξενου της Γαλλίας στην Ελλάδα από το 1803 ως την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης,²⁷ ο οποίος επισκέφθηκε την Ολυμπία δύο

---

23 Για την εμπειρία του N. Revett από την Αθήνα και τη μνημειώδη έκδοση *The Antiquities of Athens* (Λονδίνο, 1782-1816) μαζί με τον επίσης βρετανό αρχιτέκτονα James Stuart (1713-1788), βλ. Σιμόπουλος 2001β, 276-279.

24 Για τους Chandler, Revett και την Εταιρεία των Dilettanti, βλ. Tolia 1995, 6-15· Σιμόπουλος 2001β, 283-302.

25 Chandler 1776, 289-292.

26 Chandler 1776, 292-294.

27 Γενικά για τη δράση του L. F. S. Fauvel, βλ. Bracken 1975, 16-19.

φορές: πρώτα το Δεκέμβριο του 1780, στο πλαίσιο του ταξιδιού του στα Ιόνια νησιά και την Ελλάδα (1780-1782), συνοδευόμενος από το γάλλο αρχιτέκτονα-μηχανικό Jacques Foucherot (1746-1813),²⁸ και για δεύτερη φορά μόνος του τον Απρίλιο του 1787, στο πλαίσιο της αποστολής του στην Πελοπόννησο ως απεσταλμένος του γάλλου ευγενή, περιηγητή και διπλωμάτη, τότε πρεσβευτή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, κόμη Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier (1752-1817).²⁹ Οι ταξιδιωτικές αναφορές που έγραψε ο Fauvel δεν δημοσιεύτηκαν. Μόνο τα χειρόγρατά του υπάρχουν στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας στο Παρίσι, ενώ ένα τμήμα τους υπάρχει στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αθήνας.³⁰ Ένα από αυτά δίνει πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τις ανακαλύψεις του Fauvel που αναφέρονται στο έργο του γάλλου γεωγράφου και χαρτογράφου Jean-Denis Barbié du Bocage (1760-1825) *Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce relatifs au voyage du jeune Anacharsis; précédé d'une analyse critique des cartes*, όπως αυτό περιλήφθηκε στο τετράτομο ταξιδιωτικό ημερολόγιο *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire* (Παρίσι 1799) του γάλλου ιησουίτη ηγούμενου, αρχαιολόγου, νομισματολόγου και συγγραφέα Jean-Jacques Barthélemy (1716-1795), ο οποίος δημοσίευσε τοπογραφικό χάρτη της Άλτης βασισμένο στην περιγραφή του Πausanias.

Ο Fauvel υποστήριξε ότι, κατά την επίσκεψή του στον τόπο το 1787, στο άκουσμα του τοπωνυμίου της μεσαιωνικής Ολυμπίας, που τότε λεγόταν «Αντίλαλο» ή «Αντίλαλλα» ή «Χωριό της Ηχούς», από τους ντόπιους, θυμήθηκε την αναφορά του Πausanias στην «Επτάηχο Στοά» ή «Στοά της Ηχούς» της Άλτης. Αυτή η ανακάλυψη επιβε-

28 Για την πρώτη αρχαιολογική αποστολή του L. Fr. S. Fauvel στην Ελλάδα, βλ. Σιμόπουλος 2001β, 439-446. Γενικά για τις απόψεις και τη δράση του, βλ. Σιμόπουλος 2001δ, 572-582.

29 Για το ταξιδιωτικό χρονικό του M. G. F. A. Choiseul-Gouffier για την Ελλάδα, «ένα λεύκωμα μαμούθ» με τίτλο *Voyage pittoresque de la Grèce* (Παρίσι 1782), βλ. Σιμόπουλος 2001β, 356-387. Για τη δεύτερη αρχαιολογική αποστολή του Fauvel στην Ελλάδα, βλ. Σιμόπουλος 2001β, 460-468. Για τα σχέδια-όνειρά του για την Ολυμπία, βλ. Σιμόπουλος 2001β, 461, 466.

30 Αθανασίου 2006.

βαίωσε την πεποίθησή του ότι βρισκόταν στη θέση της αρχαίας Ολυμπίας. Πίστευε ότι εντόπισε, με τη βοήθεια Τούρκων, το ναό του Δία σύμφωνα με τα λεγόμενα του Πausανία, ότι δηλαδή ήταν δωρικός ναός, που περιβαλλόταν από περιστύλιο, είχε ύψος 36 πόδια και ήταν φτιαγμένος από κογχυλιάτη λίθο. Ο Fauvel ήταν σίγουρος ότι η οροσειρά στα βόρεια ήταν ο Κρόνιος λόφος και ότι ο ποταμός, ο οποίος χυνόταν στον Αλφειό, ήταν ο Κλάδεος. Αναζητώντας το Στάδιο και τον Ιππόδρομο βρήκε, ανατολικά από το ναό του Δία, ερείπια του Οκταγώνου. Η διαμόρφωση του ανατολικού τμήματος αυτού του χώρου τον οδήγησε στην αναγνώριση του Ιπποδρόμου της Ολυμπίας με βάθος 15, πλάτος 5 ή 6 πόδια και «δωμάτια» βάθους 9 ποδιών, δηλαδή εγκαταστάσεων όπου φυλάσσονταν τα άρματα. Υποστήριξε ότι εντόπισε το Στάδιο σε έναν άλλο χώρο, ο οποίος διαχωριζόταν από τον Ιππόδρομο μέσω ενός μικρού υψώματος και έφτανε ως την όχθη του Αλφειού.³¹

Την Ολυμπία επισκέφθηκε και μία άλλη αξιόλογη προσωπικότητα της εποχής, ο πρώτος ευρωπαίος ταξιδιώτης που έφτασε στην Ελλάδα στο κατώφλι του 18ου αιώνα, ο περιηγητής που παρέμεινε τον περισσότερο χρόνο στη χώρα: ο γάλλος γιατρός, διπλωμάτης, ιστορικός συγγραφέας και μεγάλος φιλέλληνας,³² François Charles Hugues Laurent Rouqueville (1770-1838). Σε ηλικία 29 ετών βρέθηκε στην Ελλάδα αιχμάλωτος των Τούρκων και η περιήγησή του έγινε με ένοπλη συνοδεία. Πέρασε το χειμώνα του 1799 στην Τριπολιτσά και το 1800 οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε φυλακισμένος δύο χρόνια. Καρπός αυτής της περιπέτειάς του ήταν η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και το πρώτο περιηγητικό χρονικό του, το μεγαλύτερο ως τότε σε όγκο και ποικιλία, και το πρώτο ολοκληρωμένο ταξιδιωτικό κείμενο, το *Voyage en Morée, a Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties*

31 Για όσα γράφει ο Fauvel για τα μνημεία της Ολυμπίας, βλ. Barthélemy 1799, 1: 6.

32 Το συγγραφικό έργο του F. C. H. L. Rouqueville υπήρξε αρκετά σημαντικό για την τότε Ελλάδα, για αυτό και θεωρείται από αρκετούς ως ο αρχιτέκτονας του Φιλελληνισμού κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821.

Ειδικά για τα έργα του Rouqueville, αλλά και για εκείνα πολλών άλλων ταξιδιωτών που επισκέφθηκαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. τη βιβλιογραφία της Chatzipanagioti-Sangmeister 2006.

de l' Empire Othoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801, που κυκλοφόρησε στο Παρίσι το 1805, προκάλεσε αίσθηση στη Γαλλία και στην Ευρώπη γενικότερα και, λόγω της επιτυχίας του, μεταφράστηκε μέσα σε λίγα χρόνια στα αγγλικά, στα γερμανικά και στα ιταλικά.³³ Σε αυτή την πανευρωπαϊκή επιτυχία πρέπει να συντέλεσε και το γεγονός ότι ο συγγραφέας είχε στο μεταξύ διορισθεί πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα. Οι εντυπώσεις του από την πρώτη περιήγησή του στην Ολυμπία έχουν αποτυπωθεί στις σελίδες 117-131 του δέκατου τέταρτου κεφαλαίου του πρώτου τόμου αυτού του περιεκτικού έργου. Στις σελίδες 123-131 γράφει για την τοπογραφία της Ολυμπίας, που είναι γνωστή «par le rapport des auteurs anciens et par l' excellente topographie qu' en a dressée M. Barbié du Bocage».³⁴ Εξυμνεί τη σημασία των Ολυμπιακών Αγώνων, ξεκαθαρίζει ότι δεν πρόκειται να επαναλάβει όσα έγραψαν άλλοι, μεταφέρει ωστόσο αρκετά λόγια του Fauvel, ο οποίος μελέτησε τους μύθους και τη θέση της Ολυμπίας. Επισημαίνει ότι όλη η περιοχή και η Ολυμπία είναι, την εποχή που την επισκέπτεται, σκεπασμένη με ερείπια. Καταλογίζει λάθος στον Fauvel, που επέκτεινε τα όρια του Σταδίου ως την όχθη του Αλφειού. Ο ίδιος το τοποθετεί πιο κοντά στον Κρόνιο λόφο, ανάμεσα σε δύο λοφίσκους και ισχυρίζεται ότι η υπόθεσή του επιβεβαιώνεται από τη θέση του χωριού της «Ηχούς» («Αντίλαλο») που δεν ήταν πολύ μακριά.³⁵ Ωστόσο δεν δημοσιεύει σχέδιο της κοιλάδας της Ολυμπίας, ώστε να γίνουν πιο κατανοητοί οι ισχυρισμοί του. Στο τέλος εξομολογείται: «J'ignore quelle main barbare, ou quelles révolutions renversèrent Olympie; je ne pourrais pas assigner jusqu'à quel point on mutila les objets des arts; mais, par un examen attentif des lieux, j'affirme, sans hésiter, que ce qui resta

33 Για κάποιους το πρώτο χρονικό του Rouqueville δεν είναι αυθεντική και ακριβής μαρτυρία για την προεπαναστατική Ελλάδα. Βλ. σχετικά Σιμόπουλος ⁶2001δ, 324-325, σημ. 2 της σελ. 324.

Γενικά για τον Rouqueville και την πρώτη περιήγησή του στην Ελλάδα, βλ. Σιμόπουλος ⁶2001γ, 31-60.

Για τη δεύτερη περιήγηση του Rouqueville, που κράτησε από το 1806 ως το 1816, βλ. Σιμόπουλος ⁶2001δ, 324-409.

34 Rouqueville 1805, 123-124.

35 Rouqueville 1805, 124-128.

de ces premiers temps s'est conservé». ³⁶ Και: «Les Dieux, du haut de l'Olympe, fixaient leurs regards sur cette partie de la Grèce». ³⁷

Ο επόμενος αρχαιολάτρης που πέρασε από την Ολυμπία ήταν ο βρετανός περιηγητής που, μαζί με τον Sir William Gell, γνώρισε καλύτερα την Ελλάδα κατά την προεπαναστατική περίοδο: ο συνταγματάρχης, τοπογράφος και αρχαιόφιλος, μέλος των Dilettanti, William Martin Leake (1777-1860). Τα ταξίδια του στην Ασιατική και Ευρωπαϊκή Τουρκία, που καλύπτουν όλη την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα, αποτελούσαν ειδικές αποστολές, κατ' εντολήν του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων. Η δεύτερη από τις αποστολές του, το 1805, τον οδήγησε στην Πελοπόννησο, προκειμένου να μελετήσει τη στρατηγική φυσιογνωμία της περιοχής λόγω των φόβων μιας ενδεχόμενης απόβασης του Ναπολέοντα. ³⁸ Με την ευκαιρία της παραμονής του στη χερσόνησο, ο Leake περιηγήθηκε την Ολυμπία. Διαβάζουμε τις εντυπώσεις του από αυτό το ταξίδι στις σελίδες 26-44 του πρώτου κεφαλαίου του πρώτου τόμου της ταξιδιωτικής αναφοράς του *Travels in the Morea, I-III* (Λονδίνο 1830). Στις 25 Φεβρουαρίου του 1805 έφτασε στο αρχαίο Ιερό και, έχοντας ως οδηγό την περιγραφή του Πausanias, βρήκε το ναό του Δία. ³⁹ Την ονομασία της Ολυμπίας ως «Αντίλαο» την ερμηνεύει όχι ως «Ηχώ», αλλά ως «απέναντι από τον Λάλα». Σημειώνει ότι στην Ολυμπία, όπως και σε άλλους φημισμένους αρχαίους τόπους που επισκέπτεται, το τοπίο και η τοπογραφία έχουν πιο μεγάλο ενδιαφέρον από τα αρχαία ερείπια. Εικάζει ότι σε μια πιο προχωρημένη εποχή του έτους, όταν τα δένδρα στην κοιλάδα ανθούν, η τελευταία πρέπει να είναι πολύ όμορφη. Παρατηρεί ότι οι λόφοι στα νότια και στα ανατολικά, όπου βρίσκονται τα ερείπια, όπως και εκείνοι στην απέναντι πλευρά του Αλφειού, είναι άγριοι, σκεπασμένοι με χλόη, σκιασμένοι από πεύκα, αγριελιές και ποικιλία θάμνων. Σε μήκος τριών μιλίων, βλέπει μόνο μερικά σημεία καλλιεργημένα και ούτε μία

36 Rouqueville 1805, 130.

37 Rouqueville 1805, 131.

38 Για τη μέθοδο που χρησιμοποιεί ο W. M. Leake στην πρωτοποριακή και ολοκληρωμένη ταξιδιωτική μελέτη του, βλ. Tolias 1995, 42-45.

39 Leake 1830, 27-31.

κατοικία. Η αντίθεση, υποθέτει, πρέπει να είναι μεγάλη σε σχέση με την άποψη του χώρου κατά την αρχαιότητα, όταν γίνονταν οι σπουδαιότεροι από τους αγώνες άμιλλας του αρχαίου ελληνικού κόσμου.⁴⁰ Ο Leake θεωρεί μάταιη την προσπάθεια ταύτισης των ερειπίων με τα μνημεία που περιγράφει ο Πausanίας, αν δεν πραγματοποιηθούν εκτεταμένες ανασκαφές. Πιστεύει ότι ο ναός του Δία είναι το μόνο μνημείο, για τη θέση του οποίου υπάρχει οποιαδήποτε βεβαιότητα (Εικ. 4). Κρίνει αβάσιμη την επαλήθευση της ανακάλυψης του Ιπποδρόμου, του Σταδίου και του Θεάτρου από τον Fauvel.⁴¹ Ισχυρίζεται ότι στην αρχαιότητα υπήρχε στην Ολυμπία ένα ιερό άλσος (η Άλτη), ένα Στάδιο και ένας Ιππόδρομος, όλα τους μεγαλύτερα σε μέγεθος από τα αντίστοιχα των άλλων Ιερών.⁴² Λαμβάνοντας υπόψη τον Pausanias αναφέρει τα κτήρια που υπήρχαν στην Ολυμπία. Κάνει λόγο για τα δύο αξιοπρόσεκτα, τον ξύλινο κίονα που θεωρείται ότι ανήκε στον Οίκο του Οινόμαου και στέκει μπροστά από το Πελόπιο, και τη λεγόμενη «Καλλιστέφανο Ελαία».⁴³ Επίσης μνημονεύει όσα άλλα είδε ο Pausanias. Πραγματεύεται το πρόβλημα της θέσης του Σταδίου, αξιολογώντας τις πληροφορίες που δίνει ο Στράβωνας και ο Pausanias και καταλήγει ότι οι πιο ενδιαφέρουσες ανακαλύψεις όσον αφορά την τέχνη, τη γλώσσα, τα έθιμα, την ιστορία της Ελλάδας μπορεί να γίνουν μέσω της ανασκαφής της Ολυμπίας.⁴⁴

Οι επόμενοι ευρωπαίοι αρχαιογνώστες ταξιδιώτες που έφτασαν στο μεγάλο πελοποννησιακό Ιερό ήταν ο ιρλανδός ζωγράφος, περιηγητής και συγγραφέας Edward A. Dodwell (1767-1832) και ο βρετανός αρχαιολόγος και εικονογράφος Sir William Gell (1777-1836),⁴⁵ ένας από τους συστηματικότερους βρετανούς περιηγητές των ελληνικών περιοχών.⁴⁶ Ο πρώτος επισκέφθηκε για πρώτη φορά

40 Leake 1830, 32-33.

41 Leake 1830, 33.

42 Leake 1830, 34.

43 Leake 1830, 35-38.

44 Leake 1830, 38-44.

45 Tolia 1995, 46.

46 Γενικά για τον E. Dodwell, βλ. Tolia 1995, 46-49. Γενικά για τον Sir William Gell, βλ. Tolia 1995, 50-53.

Εικόνα 4 : Αναδημοσίευση του σχεδίου της Ολυμπίας από το Stanhope 1824. Τα τοπωνύμια έχουν προστεθεί από τον Leake (1830, Vol. I, Pl. I)

την Ελλάδα το 1801. Έχοντας ξεκινήσει από την Τεργέστη, έφτασε στην τουρκοκρατούμενη χώρα και περιηγήθηκε συστηματικά την Πελοπόννησο μαζί με τον δεύτερο. Στις σελίδες 327-336 του δεύτερου τόμου του έργου του *A Classical and Topographical Tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806, I-II* (Λονδίνο 1819) ο Dodwell μιλά για το ταξίδι τους στην Ολυμπία στις 24 Ιανουαρίου του 1806. Οι σημειώσεις του δεν συμπληρώνονται από χάρτη της Ολυμπίας την εποχή επίσκεψής τους. Όπως γράφει, έσκαψαν στο ναό του Δία, έχοντας μισθώσει Τούρκους ως εργάτες. Αποκάλυψαν ένα μικρό κίονα από παριανό μάρμαρο, ο οποίος «perhaps formed a part of the enclosure of the throne of Jupiter» και μερικούς δωρικούς κίονες αξιοσημείωτα μεγαλύτερους από εκείνους του Παρθενώνα και του Ολυμπίου της Αθήνας.⁴⁷ Καταλήγει ότι: «Not only the great dimensions of the columns, which are found amongst the ruins, corroborate a supposition that this is actually the temple of Jupiter, but the conjecture seems to be confirmed by the black marble which we found in excavating, and which, according to Pausanias, composed the pavement in front of the statue».⁴⁸

Σύντομη περιήγηση στην Ολυμπία το καλοκαίρι του 1812 πραγματοποιήσε και ο βρετανός αρχιτέκτονας και συγγραφέας Charles Robert Cockerell (1788-1863). Ήρθε στην Ελλάδα στα 1810, σε ηλικία 22 ετών, ως αγγελιαφόρος του βρετανικού στόλου. Παρέμεινε επτά χρόνια στη Μεσόγειο, από τα οποία τέσσερα σε περιοχές της Μικράς Ασίας. Υποστηρίχθηκε ότι υπήρξε ένας από τους πιο περιπετειώδεις και σίγουρα ο πλέον τυχερός από τους βρετανούς ταξιδιώτες στην Ελλάδα.⁴⁹ Ήταν μέλος της Εταιρείας που ίδρυσαν το καλοκαίρι του 1807 στη Ρώμη ο αρχιτέκτονας από τη Νυρεμβέργη βαρόνος Johann Carl Christoph Wilhelm Joachim Haller von Hallerstein (1774-1817), ο βρυττεμβεργιανός ζωγράφος Jakob Linckh (1786-1841), ο εσθονός αρχαιολόγος, συγγραφέας, ζωγράφος και ιστορικός τέχνης βαρόνος Otto Magnus von Stackelberg (1786-1837), ο δανός αρχαιολόγος και συγγραφέας

47 Dodwell 1819, 334.

48 Dodwell 1819, 335.

49 Tolia 1995, 72.

Peter Oluf Brøndsted (1780-1842) και ο φίλος και κουνιάδος του, αρχαιοελληνιστής, αρχαιολόγος και περιηγητής, επίσης Δανός, G. H. C. Koes (1782-1811). Η Εταιρεία των αρχαιογνωστών επιδίωκε την αναδίφηση και ανασκαφή ελληνικών μνημείων, που στις περισσότερες περιπτώσεις είχαν ως αποτέλεσμα την εμπορία των αρχαιοτήτων. Η συντροφιά τους έφτασε στα τέλη του 1810 στην Αθήνα και συναντήθηκε εκεί με τον C. R. Cockerell και τον αρχιτέκτονα από το Λίβερπουλ John Foster junior (1786-1846), τους οποίους και δέχτηκε ως νέα μέλη της. Έχοντας πραγματοποιήσει ανασκαφή, ανακαλύψει και πουλήσει τα αετωματικά γλυπτά του αιγινήτικου ναού της Αφαιάς Αθηνάς στο γερμανό βαρόνο, ζωγράφο Johann Martin von Wagner (1777-1858), που επισκέφτηκε την Ελλάδα στα 1811-1812⁵⁰ και έχοντας ανακαλύψει και εκποιήσει, με τη συνεργασία και υποστήριξη του πρόξενου της Αυστρίας στην Αθήνα Georg Christian Gropius (1776-1845), τα γλυπτά του ναού του Επικούριου Απόλλωνα από τις Βάσσειες της Φιγάλειας,⁵¹ ορισμένα μέλη της Εταιρείας, δηλαδή οι Cockerell, Gropius, Haller, Foster και Linckh, έφτασαν στις 19 Αυγούστου του 1812 στο λιμάνι του Πύργου. Το βράδυ της 20ής Αυγούστου ο Cockerell και ο Haller αναχώρησαν από τον Πύργο για την Ολυμπία.⁵²

Η αναφορά του Cockerell στη θέση είναι πενιχρή. Τη βρίσκουμε στο ταξιδιωτικό ημερολόγιό του *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817. The Journal of C.R. Cockerell, R.A.* (Λονδίνο 1903), συγκεκριμένα στις σελίδες 71-73 του έβδομου κεφαλαίου. Στις 20-21 Αυγούστου του 1812, που παρέμειναν στην Ολυμπία, οι δύο αρχαιόφιλοι συγκρότησαν συνεργείο και άρχισαν ανασκαφές στο χώρο του ναού του Δία. Ο Cockerell επισημαίνει ότι δεν διακρίνονταν ίχνη Σταδίου ή Θεάτρου και ότι ήταν ορατά μόνο ορισμένα κατάλοιπα από το άλλοτε φημισμένο αρχαίο Ιερό – ωστόσο δεν συνοδεύει τα σχόλιά του κάποιο σχέδιο του χώρου. Η έρευνα που έκαναν επιβε-

---

50 Bracken 1975, 106-137· Τόλιας 1996, 85-125.

51 Bracken 1975, 138-158· Τόλιας 1995, 72· Τόλιας 1996, 127-164· Τσιγκάκου 1981, 21. Για τον C. R. Cockerell, βλ. Τόλιας 1995, 72-75. Για την Εταιρεία των αρχαιογνωστών, βλ. Lennartz 1974, 97-99 και Σιμόπουλος '2001δ, 132-150 («Μια πολυεθνική εταιρεία αρχαιοκαπήλων»)· Χατζή-Σπηλιοπούλου 2011, 12-13.

52 Cockerell 1903, 70.

βαίωσε την τότε γενικά αποδεκτή άποψη ότι ο Αλφειός είχε «λασπώσει» και είχε θάψει πολλά από τα οικοδομήματα σε βάθος 8 έως 10 ποδιών. Οι δύο συνεργάτες δεν κατάφεραν να ανακαλύψουν τίποτε, παρά τη μεγάλη επιθυμία τους. Οι τούρκοι εργάτες επικρίνονται για τη φιλοχρηματία, τη ραθυμία τους, το ότι δεν είχαν κατάλληλα εργαλεία και το ότι δούλευαν πρόχειρα και άτσαλα. Η γη ήταν σκληρή σαν τούβλο και για αυτό ήταν πάρα πολύ δύσκολο να ανασκαφεί. Η όλη προσπάθεια είχε ως αποτέλεσμα τον υπολογισμό της διαμέτρου των κίωνων του ναού του Δία στα 7 πόδια και την αποκάλυψη ορισμένων τμημάτων τους και άλλων κομματιών μαρμάρου από το εσωτερικό του ναού.⁵³ Μετά από αυτά οι δύο αρχιτέκτονες σταμάτησαν την έρευνα και πήγαν στην Ανδρίτσεινα, συνεχίζοντας την περιήγησή τους στην Πελοπόννησο.

Η Ολυμπία δέχτηκε έναν ακόμη σημαντικό ευρωπαϊό ταξιδιώτη, το βρετανό αρχιτέκτονα, γεωγράφο και συγγραφέα John Spencer-Stanhope (1787-1873), ο οποίος τον καιρό των ναπολεόντειων πολέμων βρέθηκε αιχμάλωτος στη Γαλλία, όπως όλοι οι άγγλοι υπήκοοι σε γαλλικό έδαφος. Αφού έδωσε το λόγο της τιμής του ότι θα επιστρέψει, του επιτράπηκε να ταξιδέψει στην Ελλάδα για να συνεχίσει τις αρχαιολογικές του έρευνες. Του ανατέθηκε μάλιστα από το Institut de France η τοπογραφική εξερεύνηση της περιοχής της Ολυμπίας, για να εξακριβώσει κατά πόσον υπήρχαν φερέγγυες αποδείξεις για την ύπαρξη της Ολυμπίας ως πόλης.⁵⁴ Ο Spencer-Stanhope ταξιδεύει στα 1813-1814 στην Ελλάδα με τον αδελφό του Edward και το συνάδελφό του νεαρό, αλλά ικανότατο βρετανό αρχιτέκτονα, γεωμέτρη και τοπογράφο Thomas Allason (1790-1852). Τον Απρίλιο του 1813 περνούν από τη Ζάκυνθο στην Πελοπόννησο. Επισκέπτονται την αρχαία Κυλλήνη (τη σημερινή Γλαρέντζα) και κατευθύνονται στη γειτονική Ήλιδα αφήνοντας στην Ολυμπία τον Th. Allason να σχεδιάσει τα ερείπια της ιστορικής κοιλάδας, προς την οποία προσφέρεται εξαιρετική κατόπτευση από το λεγόμενο «πύργο της Μιράκας», που επιλέγεται ως κατάλυμα. Το έργο της ομάδας

⁵³ Cockerell 1903, 71-73.

⁵⁴ Βλ. Toliás 1995, 90· Χατζή-Σπηλιοπούλου 2012, 81-82. Για τον John Spencer-Stanhope, βλ. Toliás 1995, 90-91.

ολοκληρώνεται εντός δεκαπενθήμερου. Το αποτέλεσμα της αποστολής υπήρξε εκπληκτικό για την εποχή και πολύτιμο για τις επόμενες γενιές: στο Λονδίνο του 1824 δημοσιεύεται με συγγραφέα τον J. Spencer-Stanhope ο τόμος με τίτλο *Olympia or topography illustrative of the actual state of the plain of Olympia and the ruins of the city of Elis*. Το μεγάλο σχήματος βιβλίο, με 17 πίνακες και κείμενο 67 σελίδων, εγκωμιάζεται ως εκδοτικό επίτευγμα για την τυπογραφική αρτιότητα, την ομορφιά των χαρακτηρισμών του, με εικαστικό, ιστορικό/αρχαιολογικό και τοπογραφικό ενδιαφέρον.

Απαντώντας με έμμεσο τρόπο στο ερώτημα που είχε τεθεί εξαρχής, ο Spencer-Stanhope υπαινίσσεται ότι δεν υπήρξε αρχαία πόλη Ολυμπία. Ταυτίζει όμως με βεβαιότητα την ειδυλλιακή εύφορη κοιλάδα, τη στολισμένη με ποικίλη βλάστηση, την οποία διαρρέει ποταμάκι κυλώντας σε απότομη και βραχώδη κοίτη, για να συναντήσει τον Αλφειό (υπονοεί τον παραπόταμο του Αλφειού Κλάδεο) με την κοιλάδα, όπου στην αρχαιότητα διεξάγονταν οι Ολυμπιακοί Αγώνες (Εικ. 5).⁵⁵ Θεωρεί ότι η μόνη ενδιαφέρουσα κοιλάδα στην περιοχή είναι εκείνη που πρώτος ο Fauvel ανέφερε με το όνομα «Αντίλαλο» («Ηχώς») και άλλοι με το όνομα «Αντίλαλλα».⁵⁶ Ο Spencer-Stanhope αφιερώνει ολόκληρο κεφάλαιο με αυτολεξεί την περιγραφή του Fauvel για το ταξίδι του στην Ολυμπία. Αναιρεί την άποψη εκείνου για τα εντοπισθέντα ίχνη του Ιπποδρόμου, τον οποίο υποθετικά απεικονίζει, αλλά και για τα σχέδια της Ιππαφέσεως. Υποστηρίζει ότι μια τόσο μεγαλειώδης και σημαντική κατασκευή, όπως ο Ιππόδρομος της Ολυμπίας, δεν μπορεί να είχε κατασκευαστεί από ταπεινά υλικά, δηλαδή από οπτόπλινθους, με τις οποίες ήταν κτισμένα τα ερείπια των ρωμαϊκών χρόνων. Τέλος συνεχίζει την παρουσίαση της κοιλάδας περιγράφοντας τον τόπο, το Κρόνιο, τον Κλάδεο, τις καλλιέργειες.⁵⁷

---

55 Χατζή-Σπηλιοπούλου 2012, 82.

56 Χατζή-Σπηλιοπούλου 2012, 83.

57 Χατζή-Σπηλιοπούλου 2012, 84. Συνοπτικά για τους ξένους περιηγητές στην Ολυμπία, βλ. Χατζή 2008, 18-19· Schnapp 2012.

Ο John Spencer-Stanhope ήταν ο τελευταίος από τους ευρωπαϊκούς αρχαιογνώστες λόγιους, ερευνητές και περιηγητές, οι οποίοι αναζήτησαν την αρχαία Ολυμπία μεταξύ του 18ου και 19ου αιώνα. Παρά τον κίνδυνο της αρχαιοκαπηλίας που υπήρξε έντονος στην περίπτωση του Cockerell και της Εταιρείας των αρχαιοφίλων, η Ολυμπία, στα χρόνια του «πυρετού των μαρμάρων», στάθηκε, σε σχέση με άλλα μνημεία (π.χ. την Ακρόπολη), τυχερή, καθώς η ίδια η φύση, που την κατέστρεψε, ταυτόχρονα την προστάτευσε από το ανθρώπινο χέρι. Οι φυσικές καταστροφές (σεισμοί, πλημμύρες, κ.ά.) γκρέμισαν τα αρχαία οικοδομήματα και τα έθαψαν βαθιά μέσα στη γη, κρύβοντάς τα για αιώνες από τους ντόπιους, αλλά και από τους ξένους, τους διψασμένους για γνώση και ευρήματα ευρωπαϊούς λόγιους, ερευνητές, ακόμη και από τους αρχαιοκάπηλους.

Όπως παρουσιάστηκε αναλυτικά παραπάνω, η εικόνα του Ιερού στην αρχαιότητα είναι διαμετρικώς αντίθετη από εκείνην του 7ου αι. μ.Χ. και μετά. Το μόνο που θυμίζει την αρχαία Ολυμπία είναι το εντυπωσιακό φυσικό τοπίο: η ειδυλλιακή εύφορη κοιλάδα, όπως τη μεταφέρουν ο W. M. Leake και ο J. Spencer-Stanhope, με την πλούσια, ποικίλη βλάστηση και τους ποταμούς Αλφειό και Κλάδεο που ορίζουν το χώρο.

Έτσι, η διενέργεια ανασκαφικών επιχειρήσεων ήταν απόλυτα αναγκαία για την αποκάλυψη του αρχαίου Ιερού. Σε αυτήν την κατεύθυνση σημαντικές υπήρξαν οι αυτοψίες των ευρωπαίων αρχαιοφίλων περιηγητών του 18ου-19ου αιώνα και η δημοσίευση των ταξιδιωτικών τους αναφορών που κυκλοφόρησαν σε όλη την Ευρώπη, αφύπνισαν τους πνευματικούς ανθρώπους και κέντρισαν το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων της εποχής. Από αυτή την πλευρά οι περιηγήσεις των ξένων ταξιδιωτών υπήρξαν καθοριστικές, πρώτιστα για την ανακάλυψη της Ολυμπίας και έπειτα για την αρχαιολογική εξερεύνησή της, ως αρχαιολογικής θέσης πλούσιας σε ευρήματα. Έτσι φάνηκε ότι η ανασκαφή της Ολυμπίας πραγματικά άξιζε τον κόπο. Ο τότε επιστημονικός κόσμος είχε πειστεί για αυτό.

Στο δρόμο που άνοιξαν τα περιηγητικά χρονικά, η πρώτη προσπάθεια ανασκαφής της Ολυμπίας έγινε το 1829 από τη γαλλική *Expédition scientifique de Morée* και κράτησε ενάμιση μήνα. Τα ευρήματα

Εικόνα 5 : Τοπίο της κοιλάδας της Ολυμπίας (Stanhope 1824-βλ. Χατζή-Σπηλιοπούλου 2012, 80)

ήταν εικοσιτέσσερα κομμάτια μετοπών, τα οποία μεταφέρθηκαν στη Γαλλία και εκτέθηκαν στο Μουσείο του Λούβρου.⁵⁸ Οι συστηματικές ανασκαφικές επιχειρήσεις που άρχισαν το 1875 από το –τότε Αυτοκρατορικό– Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο⁵⁹ ήταν πρότυπες για την εποχή. Έφεραν έναν αέρα αλλαγής στην αρχαιολογία, καθώς οι ανασκαφείς παραιτήθηκαν από την εκμετάλλευση των αρχαιοτήτων και δέχθηκαν την έκθεση των ευρημάτων σε Μουσείο που ανεγέρθηκε πολύ κοντά στο Ιερό.⁶⁰ Η Ολυμπία ανέκτησε τη θέση της στη συνείδηση του πνευματικού κόσμου, ειδικά του αρχαιολογικού κοινού. Επιπλέον, πολυάριθμες εκθέσεις από τότε μέχρι σήμερα, ως την έκθεση που εγκαινιάστηκε στις 30 Αυγούστου 2012 στο Βερολίνο με τίτλο «Ολυμπία: Μύθος, Λατρεία και Αγώνες»,⁶¹

58 Για την ανασκαφή της γαλλικής *Expédition scientifique de Morée* στην Ολυμπία ως περίπτωση λεηλασίας αρχαιοελληνικού μνημείου, βλ. Bracken 1975, 176-179. Βλ. επίσης, Πατεράκη 2009, 208-290· Πατεράκη 2012, 48.

59 Οι γερμανικές ανασκαφές δεν ξεκίνησαν ως ανασκαφές του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, αλλά ως ανασκαφές της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Βλ. σχετικά Kalraxis 2002.

60 Σύντομα και περιεκτικά στοιχεία για τις γερμανικές ανασκαφές, βλ. στο Πατεράκη 2012, 48-49. Βλ. και *OF, Olympia*, και *Olympia-Bericht*.

61 Heilmeyer κ.ά. 2012· Χατζή-Σπηλιοπούλου 2013.

τονίζουν τη σημασία της Ολυμπίας ως ιδανικού πρεσβευτή του ολυμπιακού ιδεώδους, του ελληνικού πνεύματος, του ελληνικού αλλά και ευρωπαϊκού πολιτισμού. Σε μία εποχή, όπως αυτή που διανύουμε, πολλαπλής κρίσης (ηθικής, θεσμών, αξιών, κοινωνίας, οικονομίας, πολιτικής), η Ολυμπία μπορεί, στο πλαίσιο ενός νέου κινήματος ανθρωπισμού, να αποτελέσει το στήριγμα, να προσφέρει ιδανικά και αταλάντευτες αξίες στον άνθρωπο, πάνω στις οποίες εκείνος θα οικοδομήσει, μετά την κρίση, το νέο πολιτισμό της Ελλάδας, της Ευρώπης και της παγκόσμιας κοινότητας.

Κλεάνθη Νικ. Πατεράκη
 Δρ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας Παν/μίου Κρήτης
 Κισάμου 98, 731 00 Χανιά
 kleanthipater@yahoo.gr

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- OF Deutsches Archäologisches Institut, *Olympische Forschungen*, 1-33 (1944-2011). Berlin: Walter de Gruyter.
- Olympia* Curtius, E., Adler, F. (hg.), *Olympia. Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung, im Auftrage des Königlich Preussischen Ministers der geistlichen Unterrichts- und Medizinal- Angelegenheiten*, 1-5 (1890-1897). Berlin: A. Asher & Co.
- Olympia-Bericht.* Deutsches Archäologisches Institut, *Bericht über die Ausgrabungen in Olympia*, 1-12 (1936-2003). Berlin: Walter de Gruyter.
- Olympic Review* *Olympic Review Magazine: Official publication of the International Olympic Committee, distributed to the highest international and national sports authorities and to the international press.* London, 1894-.

- Αρχαιοκαπηλία τέλος ΥΠΠΟΤ / Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012. *Αρχαιοκαπηλία τέλος. Trafficking of Antiquities: Stop it.* Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, αρ. 16.
- Αρχαιολογία και Τέχνες *Αρχαιολογία και Τέχνες.* Τριμηνιαίο περιοδικό. Αθήνα, 1977-Δεκέμβριος 2010 (τεύχη 1-118).
- Ερμής (Hermes) *Ερμής (Hermes):* Κ. Λάγιος (έκδ.), *Ελληνογερμανικό περιοδικό Ερμής (Deutsch-Griechische Zeitschrift Hermes).* Erkrath Γερμανίας, 2003-.
- Ηλειακή Πρωτοχρονιά
- Ηλειακό Πανόραμα *Ηλειακή Πρωτοχρονιά - Ηλειακό Πανόραμα:* Ετήσια Ιστορική - Λαογραφική - Λογοτεχνική Έκδοση. Αμαλιάδα Ηλείας 2003-.
- Σύγχρονα Θέματα *Σύγχρονα Θέματα: Επιθεώρηση.* (Τριμηνιαία) Έκδοση Επιστημονικού Προβληματισμού και Παιδείας. Αθήνα, 1962-.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Barthélemy, J.J. 1799. *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire*, 1-4. Paris: De l'imprimerie de Didot jeune.
- Bracken, C.Ph. 1975. *Antiquities acquired. The spoliation of Greece.* London: David & Charles.
- Chandler, R. 1776. *Travels in Greece: Or an Account of a Tour made at the expense of the Society of Dilettanti.* Oxford: Clarendon Press.
- Chatzipanagioti-Sangmeister, J. 2006. *Griechenland, Zypern, Balkan und Levante. Eine kommentierte Bibliographie der Reiseliteratur des 18. Jahrhunderts*, 1-2. Eutin: Lumpeter und Lasel.
- Cockerell, Ch.R. 1903. *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817. The Journal of C. R. Cockerell, R.A.* London: Longmans, Green, and Co.
- Dodwell, E. 1819. *A Classical and Topographical Tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806*, 1-2. London: Rodwell and Martin.
- Heilmeyer, W.D., H.-J. Gehrke, N. Kaltsas, G.E. Hatzι και S. Bocher (επιμ.), 2012. *Olympia: Mythos, Kult und Spiele.* Ausstellung Berlin, 31. August 2012 - 7. Januar 2013. Martin-Gropius Bau. München: Prestel.

- Jones, H.L. 1961. *The Geography of Strabo*, 4 (The Loeb Classical Library). London: William Heinemann / Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Jones, W.H.S, 1966. *Pausanias, Description of Greece*, 3 (The Loeb Classical Library). London: William Heinemann / Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Jones, W.H.S. και H.A. Ormerod 1977. *Pausanias, Description of Greece*, 2 (The Loeb Classical Library). London: William Heinemann / Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Kalpaxis, Th. 2002. Die Vorgeschichte und die Nachwirkungen des Olympia-Vertrages aus griechischer Sicht. Kyrieleis, H. (επιμ.), *Olympia 1875-2000: 125 Jahre Deutsche Ausgrabungen. Beiträge des Internationalen Symposions (9.-11. November 2000) in Berlin*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 19-30.
- Leake, W.M. 1830. *Travels in the Morea: with a map and plans*, 1-3. London: John Murray.
- Lennartz, K. 1974. *Kenntnisse und Vorstellungen von Olympia und den Olympischen Spielen in der Zeit von 393-1896* (Band 9, „Theorie der Leibeserziehung, Texte - Quellen - Dokumente“). Schorndorf bei Stuttgart: Verlag Karl Hofmann.
- _____, 1978. Olympia and history. *Olympic Review* 126: 272-275, 321.
- Pouqueville, F.C.H.L. 1805. *Voyage en Morée, a Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l' Empire Othoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*. Paris: Chez Gabon et Compe.
- Rehm, W. και H. Diepolder (επιμ.), 1956. *Johann Joachim Winckelmann, Briefe 3 (1764-1768)*. Berlin: W. de Gruyter.
- Sandys, (Sir) J. 1968. *The Odes of Pindar, including the principal fragments* (The Loeb Classical Library). London: William Heinemann Ltd.
- Schnapp, A. 2012. Vergessen und Wiederentdeckung Olympias von den Anfängen bis zur Expédition de Morée. Heilmeyer κ.ά., 2012: 159-165.
- Senff, W. (επιμ.), 1964. *Johann Joachim Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums*. Weimar: Hermann Böhlau Nachf.
- Sinn, Ul. 2004. *Olympia. Kult, Sport und Fest in der Antike*. München: C.H. Beck.
- Stanhope, J.S. 1824. *Olympia; or Topography Illustrative of the Actual State of the Plain of Olympia and the Ruins of the City of Elis*. London: Thomas Davison for Rodwell and Martin.

- Swaddling, J. ²2008. *The ancient olympic games*. Austin: University of Texas Press.
- Tolias, G. (επιμ.), 1995. *British Travellers in Greece, 1750-1820. Exhibition catalogue, 25 May - 30 July 1995*. Athens: Foundation for Hellenic Culture.
- Wilkins, W. 1807. *The Antiquities of Magna Graecia*. London: University Press, Longman, Hurst, Orme, and Rees.
- Winckelmann, J.J. 1767. *Anmerkungen über die Geschichte der Kunst des Alterthums*. Erster Theil. Dresden: In der Waltherischen Hof-Buchhandlung.
- Αθανασίου, Β. 2006. *Συλλέκτες αρχαιοτήτων στην ύστερη Οθωμανική Ελλάδα. Η περίπτωση του Μουσείου του L.F.S. Fauvel*. Μεταπτυχιακή εργασία στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών «Μουσειακές Σπουδές». Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Βικάτου, Όλ. 2007. *Αρχαιολογικοί Χώροι. Ολυμπία: Ιστορικό*. <http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2358>.
- Γιαλούρη, Α. και Ν. Γιαλούρης, 1998. *Ολυμπία: Το Μουσείο και το Ιερό*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Λεκατσάς, Π. ²1960. *Πίνδαρος: μετάφραση και ερμηνευτικά*. Αθήνα: Δίφρος.
- Μήτση, Ε. 2003. Στη σκιά των μνημείων, αρχαιολάτρες και αρχαιοσύλοι στην Ελλάδα του 18^{ου} αιώνα. *Σύγχρονα Θέματα* 82 (Ιούνιος 2003): 60-67.
- Νεάρχου, Π. 2003. *Πανελλήνιοι αθλητικοί και μουσικοί αγώνες, Ολυμπία και Ολυμπιακοί αγώνες, Δελφοί και Πυθικοί αγώνες, Ίσθμια, Νέμεα*. Αθήνα: Κέντρο Ελληνισμού Ιδρύματος Δαμριανού.
- Οικονόμου, Ελευθ. 1988. Διαφωτισμός και Κλασική Παράδοση. *Αρχαιολογία και Τέχνες* 27: 53-62.
- Παπαχατζής, Ν.Δ. 1979. *Πανσανίου Έλλάδος Περιήγησις: Μεσσηνιακά - Ήλιακά* (βιβλία IV-V, VI). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Πατεράκη, Κλ. 2009. *Το εικονογραφικό πρόγραμμα του γλυπτού διακόσμου του ναού του Δία στην Ολυμπία: μυθολογική και πολιτική ερμηνεία*. Διδακτορική διατριβή. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Πατεράκη, Κλ. 2012. Ολυμπία. Β' μέρος. Η ιστορία της ανασκαφής της Ολυμπίας και τα γλυπτά του ναού του Δία. Μία νέα ερμηνεία της επιθυμίας των Ηλείων για ενότητα και ειρήνη ανάμεσα στους Έλληνες. –

- Die Geschichte von Olympia. Teil B'. Die Ausgrabungsgeschichte von Olympia und die Skulpturen des Zeustempels. Eine neue Interpretation zum Willen und Wunsch von Elis für den Frieden in Griechenland. *Ερμής (Hermes)* 2012, II (Σεπτέμβριος): 47-52.
- Σιμόπουλος, Κ. ¹⁰2001α. *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 1. 333-1700. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*. Αθήνα: Στάχυ.
- _____, ⁹2001β. *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 2. 1700-1800. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*. Αθήνα: Στάχυ.
- _____, ⁶2001γ. *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 3α. 1800-1810. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*. Αθήνα: Στάχυ.
- _____, ⁶2001δ. *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 3β. 1810-1821, προμηνύματα του ξεσηκωμού. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*. Αθήνα: Στάχυ.
- Τόλιας, Γ. 1996. *Ο Πυρετός των Μαρμάρων. Μαρτυρίες για τη λεηλασία των ελληνικών μνημείων, 1800-1820* (αρχαιολογική θεώρηση Ν. Φαράκλας). Αθήνα: Ολκός.
- Τσιγκάκου, Φ.-Μ. 1981. *Ανακαλύπτοντας την Ελλάδα: Ζωγράφοι και περιηγητές του 19^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Χατζή, Γ. 2008. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας*. Αθήνα: Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση.
- Χατζή-Σπηλιοπούλου, Γ. 2011. *Επικούριος Απόλλων. Οδηγός για τον Επικούριο Απόλλωνα & την ευρύτερη περιοχή*. Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, Νομαρχία Ηλείας.
- _____, 2012. J. S. Stanhope, "Olympia or topography illustrative of the actual state of the plain of Olympia and the ruins of the city of Elis" – Ένα σπουδαίο απόκτημα του Μουσείου Ιστορίας Ανασκαφών της Ολυμπίας. *Ηλειακή Πρωτοχρονιά – Ηλειακό Πανόραμα* 12: 79-86.
- _____, 2013. Η Ολυμπία στο Βερολίνο. Η μεγάλη έκθεση στο Martin-Gropius-Bau. *Ηλειακή Πρωτοχρονιά – Ηλειακό Πανόραμα* 13: 33-37.

Olympia in antiquity and in 18th and 19th century reports of European travellers

KLEANTHI PATERAKI

Abstract

THIS article presents the history of the sanctuary of Olympia in antiquity and in the 18th-19th centuries.

Firstly, the gradual formation of the sanctuary with many different buildings from 2800 BC to the 7th century AD is featured. Relevant information from Pindar's "Olympian Hymns", Strabo's *Geography*, and Pausanias's *Description of Greece* is presented.

Secondly, there is an account on how Olympia looked after its discovery in 1766 by the English archaeologist and theologist Richard Chandler. Reports by European travellers, researchers of antiquity, antiquarians and scholars are mentioned. These visited Olympia in the 18th and 19th centuries, either within the framework of the traditional tour of Europe (the so-called "Grand Tour") or as delegates of societies of antiquarians, and have contributed to the identification of the location as an archaeological site rich in findings. Among them were the German founder of Classical Archaeology Johann Joachim Winckelmann, the English archaeologist and theologist Richard Chandler, the Consul of France in Greece Louis François Sébastien Fauvel, the French diplomat and great philhellene François Charles Hugues Laurent Pouqueville and the British archaeologist and architect John Spencer-Stanhope. Their short stays in Olympia

have opened the way for the excavation and systematic research of the site (first in 1829 by the French *Expédition scientifique de Morée*, and after 1875 by the German Archaeological Imperial Institute).

The most recent of the numerous exhibitions on Olympia is the one which was opened on the 30th August 2012 in Berlin under the theme “Olympia of Europe and of the World”. In our times of multiple crises, Olympia could become the backbone of high European and universal ideals and firm human values.

